

Bostadskvalitet - vad betyder det för kvinnor i Södra Afrika?

Anita Larsson & Ann Schlyter

Statens institut för byggnadsforskning, Lund

Artikeln belyser bostadens roll och betydelse i ett genusperspektiv, genom att lyfta fram vad bostadskvalitet betyder för kvinnorna. I u-länder, precis som i i-länder, har bostaden inte bara en ekonomisk och praktisk betydelse, utan också en symbolisk betydelse. Män och kvinnor uppfattar ofta bostadens betydelse och roll på olika sätt, vilket bostadspoliiska åtgärder sällan tar i beaktande.

En god bostad - vad är det i länder där bostadsnöden är enorm? Som arkitekter tenderar vi att se bostadskvaliteter som rent materiella egenskaper hos en bostad. Vi tänker på kvalitet i material, teknik och utförande, utrustning och planlösning. Möjligen vidgar vi kvalitetsbegreppet till att omfatta även en bedömning av stadsdelen med dess tillgång till service och trafiksäkerhet. Det har länge påpekats att fattiga människor har få möjligheter att välja och att vara kräsna. Bostadens kostnad och dess läge i förhållande till försörjningsmöjligheter måste beaktas före dess eventuella fysiska kvaliteter. Det är säkert en riktig bedömning, men tyvärr har den också tagits som intäkt för att den fysiska utformningen av bostäder för de fattigaste inte behöver diskuteras. Bostadens ekonomiska betydelse utesluter på intet sätt, att den även för de fattiga har praktisk betydelse genom att vara den fysiska ramen kring familjens liv och platsen för arbete och vila. Dessutom har bostaden en symbolisk betydelse, som kan antas variera med etnisk tillhörighet, med klass och med kön. En förståelse av vad bostaden faktiskt betyder för de fattiga är nödvändig för en nyanserad diskussion av olika sorters kvaliteter.

I denna artikel försöker vi sammanfatta hur fattiga stadskvinnor i Södra Afrika ser på sin bostad, vad modernisering av bostaden innebär, och vad olika kvaliteter betyder för kvinnorna i förhållande till de möjligheter som faktiskt står till buds. Vi bygger på resultat från egen forskning dels om bostädernas utformning och användning, dels kring de bostadsproblem som kvinnohushåll ställs inför. Vi är i slutskedet av ett jämförande projekt med studier i fem afrikanska länders huvudstäder, varav Anita Larsson ansvarar för forskningsresultaten från Botswana, och Ann Schlyter för dem från Zambia och Zimbabwe.

Vad är ett kvinnohushåll?

Ungefär en tredjedel av alla hushåll i de tre länderna har enligt folkräkningarna kvinnliga hushållsföreståndare. En kvinna kallas hushållsföreståndare, om hon inte har någon man. Det gäller alltså änkor och fränskilda men också ogifta kvinnor, som bildar hushåll ensamma eller med sina barn. Det finns vissa skillnader mellan länderna: I Zambia och Zimbabwe dominerar de fränskilda, medan det i Botswana är mer vanligt att kvinnorna inte gifter sig.

Det finns anledning att skilja mellan kvinnohushåll i praktiken och kvinnohushåll enligt lagen. Många gifta kvinnor är i praktiken hushållsföreståndare i den betydelsen att deras män under största delen av året bor någon annanstans. I Zambia är det vanligt att den äkta mannen bor hos en andra hustru. Med den alltjämt vanliga arbetsmigrationen, speciellt i Botswana, är det vanligt att gifta kvinnor ensamma får ta hand om all praktisk omvårdnad om familjen och fatta många beslut, som annars fattas av mannen. Men i viktiga frågor är det fortfarande deras män som har makten, exempelvis vad gäller ekonomiska beslut såsom fastighetsköp eller -försäljning. Gifta kvinnor nekas ofta att sluta avtal utan fullmakt från mannen.

Egen bostad - eget hushåll

Utan en egen bostad kan man inte bilda ett eget hushåll. Alla hushållsföreståndare i folkräkningar och statistik "förestår" ett hus, eller åtminstone ett hyresrum eller skjul av något slag. En ensamstående kvinna med barn som inte kan skaffa sig en bostad stannar däremot som medlem i sina föräldrars hushåll, eller ansluter sig till någon släktings hushåll. Där registreras de som hushållsmedlemmar, på engelska dependants. Det engelska ordets betydelse av beroende och underordning under hushållsföreståndaren stämmer mycket bra in på de förhållanden som många kvinnor upplever.

Inom såväl den afrikanska traditionen som den nuvarande lagstiftningen vilar ett försörjningsansvar på familjerna, inte bara för de egna barnen utan också för den äldre generationen och för obemedlade nära släktingar. Sammanhållningen som fortsätter att vara stark även i städerna, är en mycket viktig del av den afrikanska kulturen. Storfamiljer eller hushåll som permanent består av flera generationer eller syskongrupper är däremot inte särskilt ofta förekommande. Vanligen bor kärnfamiljerna var för sig utspridda över stan men med ett stort ekonomiskt utbyte inom en större familjegrupp. Barn, ungdomar och äldre flyttar ofta runt inom en sådan större familjegrups bostadssystem. Det är därför inte något speciellt eller konstigt när vuxna kvinnor, ogifta, fränskilda eller änkor, är inneboende hos någon släkting.

Trots att släktsolidariteten och omsorgen om varandra är en grundval i den afrikanska kulturen, är det idag ändå tydligt att många av de unga och medelålders hushållsföreståndarna i städerna i Södra Afrika är kvinnor som fallit utanför det skyddsnet som traditionen påbjuder. De har varken en far, en bror, en morbror eller en man som bidrar till försörjningen. De måste helt enkelt klara sig själva, och då finns ingen annan möjlighet än att försöka hitta bostad och någon form av utkomst. Andra kvinnor har sin stödjande släkt men också förväntningar på livet som inte låter sig kombineras med att de betraktas som omyndiga och underordnade i någon annans hushåll.

Vad finns det då för möjligheter för en ensam mor att skaffa sig en egen bostad i staden? Hon kan försöka hitta ett jobb där arbetsgivaren förser henne med bostad. För kvinnor innebär det i allmänhet att ta jobb som hembiträde. Hon kan försöka hitta en lägenhet eller ett rum att hyra. Målet på sikt för de flesta är emellertid ett eget hus, något som ofta är svårt att uppnå. Trots det avslöjar många kvinnors livshistorier en utveckling från att bo i en mindre trygg till att bo i en mera trygg bostadsform.

Att bo i tjänstebostad

I Lusaka dominerar männen arbetsmarknaden även inom den sektor som kallas domestic service. Kvinnor kom vanligtvis på tal endast som barnpigor, och de fick ofta dela rum med barnen. I Harare och Gaborone däremot är hembiträderna numera kvinnor. Deras villkor och bostadssituation varierar mycket. Många unga flickor jobbar som pigor utan annan lön än maten. De delar rum med husets barn eller de sover under köksbordet. Ofta är arbetsgivarna avlägsna släktingar och från deras sida erkänns inget arbetsgivarförhållande. Även bland de kvinnor som erkänns som anställda och får en minimilön, förekommer det att de inte får ett eget rum, inte ens

om det finns bostäder för tjänstefolk på tomten. Dessa hyrs i stället ut för att ge en inkomst.

Tjänstefolkets bostäder är i allmänhet ett litet hus som ligger längst bak på tomten; välbyggt i förhållande till kåkstädernas hus, men mycket simpelt i förhållande till herrskapets egen bostad. Ett rum för pigan och ett för trädgårdsmästaren, med dusch och wc (tjänstefolket ska komma i tjänst rena och prydliga), men sällan med elektricitet eller köksutrustning.

Kvinnor med små barn har ofta svårt att tillfredställa arbetsgivarnas krav och samtidigt ta hand om sina barn. Många hembiträden ser sig tvingade att skicka bort barnen till släktingar. I andra fall får kvinnan ha ett eller ett par barn boende hos sig. När barnen blir stora nog att bo för sig själva, händer det att hon hyr ett rum till dem någon annanstans i stan, och att hon hälsar på dem där under sin lediga dag.

En relativt stor andel av alla manliga lönearbetare i Södra Afrika har tillgång till tjänstebostäder eller får sin bostad subventionerad av arbetsgivaren. Kvinnor är ofta diskriminerade i detta avseende. Kvinnor erkänns inte som familjeförsörjare trots den stora andelen ensamstående kvinnor med barn. Kopplingen av denna bostadsförmån till formellt lönearbete är också till nackdel för kvinnor, eftersom de i större utsträckning än män jobbar i den så kallade informella sektorn.

Servant's Quarters" - utan elektricitet och varmvatten

Att hyra ett rum

Det har i Södra Afrika aldrig utvecklats någon renodlad spekulativ hyresbostadsbebyggelse för fattiga människor. Under kolonialtiden byggdes kommunala hyresbostäder för uthyrning. Så kallade low-cost housing byggs fortfarande i Botswana, men hyran är för hög för de fattiga. Chanserna för en fattig kvinna som söker bostad i stan att hitta en kommunal bostad där hon får eget hyreskontrakt är så gott som obefintlig idag. I det självständiga Södra Afrika är egnahemspolitiken starkt dominerande, och i flera av städerna pågår utförsäljning av de kommunala hyresbostäderna till hyresgästerna. I vissa fall rivs äldre nedgångna hyreshus. Samtidigt sker nyproduktionen som egnahem i så kallade site-and-service-projekt, dvs på tomter med begränsad service får tomtägarna själva bygga sitt hus.

På många ställen i världen är de förmenta egnahemsprojekten i verkligheten en form av spekulativt byggande av hyresrum. I Södra Afrika är det vanligast att områdena behåller sin egnahemskaraktär genom att ägarna själva bor kvar, men inom stadsdelarna kan hyresgästerna ändå bli i majoritet, genom att varje tomt rymmer rum till mer än en familj.

Det finns hyresrum inom hela det befintliga beståndet av egnahem och därmed av alla tänkbara kvaliteter. I de tre huvudstäder vi har studerat är förekomsten av illegala squatterområden ganska sparsam, de ligger långt från stan och service. Där är rummen med säkerhet billigast men utkomstmöjligheterna också begränsade. I de kåkstäder som upprustades på sjuttioalet i Lusaka och Gaborone finns fortfarande många lerhus av låg kvalitet. Trots den låga kvaliteten är hyran så hög att ett rums produktionskostnad är betalad på mindre än ett år. I moderna betonghus blir hyran högre och finns elektricitet ökar den ytterligare.

Endast kvinnor med säkra och regelbundna inkomster vilka ser sin situation som relativt temporär kan se fördelar i att bo i hyresrum. I Lusaka tycks de vara villiga att betala en ganska stor del av sin inkomst för ett rum med "modern standard", det vill säga i ett hus med ordentlig grundläggning och betonggolv, rejäl låsbar dörr och fönster med glas. Men det är inte i första hand den fysiska standarden på hyresrummen, som engagerar de hyresgäster och före detta hyresgäster vi intervjuat, utan relationen till hyresvärderna. Många hyresgäster trivs med värdfolk och grannar; andra känner sig maktlösa och utlämnade. De bor dyrt utan att känna trygghet.

Det är inte helt ovanligt att kvinnor får erfara konflikter på grund av sexuella närmanden från husägaren eller hans söner mot dem själva eller sina döttrar. Oavsett hur dessa konflikter klaras av blir det spänningar gentemot husägarens hustru. Efterfrågan på rum är stor och husägarna

drar sig inte för uppsägningar i samband med konflikter. Det har många ensamstående kvinnor fått erfara, och de kan redovisa år av ständiga flyttningar. Även hyresgäster som inte har öppna konflikter med värden, känner sig inte fria i sitt sätt att leva. De måste alltid tysta ner barnen så att de inte stör husägarens familj.

I Lusakas och Gaborones upprustade kåkstäder bevaras ännu uterummets karaktär av viktigaste rum. Även hyresgäster har nästan alltid egen ingång och en sopad yta utanför rummet. Denna sopade yta är kök och vardagsrum, medan rummets funktioner är begränsade till förvaring och till sovrum. I de "modernaste" husen i site-and-service-områdena förändras bostadsvanorna. Hyresgästernas barn får ibland inte ens leka ute på tomten. Det enda rummet skall då rymma alla ägodelar och aktiviteter. När rummet är fyllt med säng och garderob och köksutrustning finns ingen golvyta kvar. Barnen får leka i sängen farligt nära fotogenköket. Faktum är att villkoren i hyresrummen är sådana att många kvinnor väljer att lämna sina barn till släktingar. Bostadsbristen innebär ytterligare splittning av familjen.

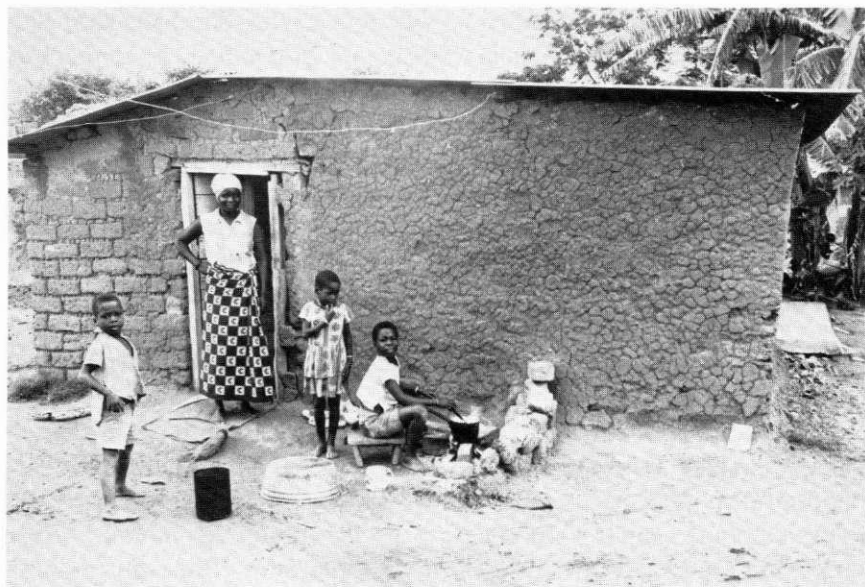

Ett hyresrum på nio kvadratmeter för fyra vuxna personer

Ett eget hem i kåkstad

Få kvinnor har egentligen råd att vara hyresgäster. Deras vistelse i stan kan inte vara avhängigt en stor och återkommande utgift, såvida de inte lyckas skaffa sig regelbundna inkomster. Under sextio- och sjuttitalen kunde kvinnorna i Lusaka och Gaborone i stället bygga sig ett eget hus i en kåkstad. Den relativa tryggheten var stor. Visserligen var kåkstäderna icke-auktorerade, men en rimlig bedömning av det politiska läget var att de skulle bli kvar.

I kåkstäderna hade kvinnorna möjlighet att med eget arbete nedbringa kostnaden, framförallt genom att själva tillverka lertegel. I Lusaka anlidade sedan kvinnorna hantverkare för själva byggandet. I Gaborone är av tradition byggande av lerväggar kvinnans arbete och ansvar. Idag är det

Kåkstadens hus är av låg standard - men ändå ett eget hus

svårare att finna en plats för ett icke-auktoriserat byggande, och de kvinnor som vill satsa på eget är tvingade till att försöka den formella vägen att få en tomt i ett site-and-service-projekt. I de kåkstäder som legaliserades och upprustades på sjuttio-talet är bebyggelsen mycket varierande till storlek och kvalitet. Det är få hus till salu i sådana områden i Lusaka, men då och då kan fortfarande enkla lerhus säljas relativt billigt, och bland köparna till dessa är kvinnor överrepresenterade.

Kvinnor i egnahemsprojekt

I Lusaka har få site-and-service-projekt kommit till stånd och de som byggts har varit förbehållna de övre inkomstgrupperna. Det enda egnahemsbyggande som pågår inom de lägre inkomstgrupperna är i de så kallade overspill-områdena i anslutning till äldre upprustade kåkstäder.

Kvinnorna är underrepresenterade i dessa projekt, såtillvida att de utgör en mindre andel tomtägare här än i kåkstäderna. Det har inte kunnat klargöras i vad mån detta är resultatet av diskriminering i samband med uttagningarna eller om kvinnor faktiskt drog sig undan. Man kan anta att många kvinnor såg oöverstigliga svårigheter med såväl arbetsledning som finansiering. Det är dock fullt klart att de flesta kvinnor som fick en tomt och påbörjat bygget har satsat hårt och framgångsrikt. Kvinnorna behåller sina hus i större utsträckning än männen. Nästan inga kvinnor har sålt sina hus, medan flera faktiskt har köpt in sig.

Även i Harare har utbyggnaden av site-and-service-områden varit liten och helt otillräcklig i förhållande till behovet. Utdelningen av tomter sker efter de kommunala väntelistorna, som är förbehållna folk med fast anställning eller licenserad egenverksamhet. Väntetiden räknas från det datum man kan styrka anställning i staden. Byte av arbete ska vara tillåtet enligt reglerna, men många kvinnor hävdade i våra intervjuer att väntetiden räknats från deras senaste anställningsdatum. Kanske har de haft svårt att styrka tidigare anställning, eller också har de haft för långa avbrott i anställning i samband med graviditeter. I de tidigaste projekten under åttiotalet var kvinnohushållen klart underrepresenterade. De utgör minst femton procent av alla hushåll i staden, men i självbyggeriprojekten var de bara ett par procent.

I Gaborone visar egnahemsbyggandet upp en bättre bild vad gäller såväl den totala omfattningen som kvinnors medverkan. Egnahemsbyggandet tog fart i slutet på 70-talet. Under 80-talet har ca 70 procent av alla nyproducerade tomter varit site-and-service-tomter för huvudsakligen låginkomsttagare. De ensamstående kvinnorna, som i Botswana utgör ca 35 procent av alla hushållsföreståndare, är representerade i den andelen också bland självbyggarna. Formellt är det bara ogifta kvinnor som kan få en tomt, men i praktiken är man inte så noga med att kontrollera kvinnans civilstånd. Därför finns även gifta, men ensamstående, kvinnor representerade bland självbyggarna. De ogifta unga kvinnorna dominerar dock.

Kvalitet och överlevnad

I våra intervjuer framgår det att bostadens främsta betydelse för kvinnor är att den möjliggör för henne att bilda eget hushåll, och den ger henne en plattform för stadslivet. Ett eget hus ger kvinnan den besittningsrätt hon saknar som hyresgäst. Genom att endast skuldsätta sig till relativt små belopp och i stället bygga allteftersom, kan månadskostnaden hållas låg. Avbetalningar och serviceavgift till kommunen kan ändå vara betungande, men med ett par inneboende är det möjligt att få husägandet att gå med förtjänst.

Egnahemspolitiken i de afrikanska länderna är uppbyggd på förutsättningen att ägandet finansieras med inneboende. Vi har påpekat att det för hyresgästen är en ovärdig form av boende. För ägaren har det betydliga fördelar i att se flexibiliteten mellan utrymmesstandard och inkomster. För kvinnor, som är utestängda från arbetsmarknaden, är huset som inkomstmöjlighet en viktig aspekt på egnahemsboendet. Ett eget hus innebär ett permanent boende, som möjliggör för kvinnorna att uppbygga ett stödjande socialt nätverk. De är motiverade att själva göra insatser i pro-

jekt för att förbättra stadsdelen. I det egna huset kan de utveckla någon typ av företagsamhet, och de kan odla på tomten. Med det egna huset har de något att erbjuda sina barn, när den tid kommer då de blir beroende av barnens underhåll. Bostaden är med andra ord central i kvinnors överlevnadsstrategi, och ett eget hus får betydelse både som mål och som medel.

De bostadskvaliteter vi som arkitekter är vana att diskutera framstår i detta perspektiv som sekundära. Brukskvaliteter ur ett funktionellt perspektiv är därför inte det första kvinnorna tar upp i våra samtal. Bostadens storlek är den brukskvalitet som lättast diskuteras med kvinnorna. Det kan vara svårt att föreställa sig vad en förbättring av köken faktiskt skulle betyda. Det är lättare att föreställa sig vad man skulle göra med flera rum. Antalet rum bestämmer ju direkt familjens egen trångboddhet liksom hur många hyresgäster eller vilka verksamheter huset kan rymma. Men detta betyder inte att kvinnorna är omedvetna om bostadskvaliteter. Det framkommer tydligt hur de allmänt uttalade drömmarna eller förhoppningarna om ett "fint modernt hus" omfattar övertygelsen att vardagslivet då blir lättare och ljusare.

"Moderna hus"

Med modernisering menar vi främst, liksom de kvinnor vi intervjuat, att traditionella material som lera och gräs ersätts med tegel, betonghålsten och korrugerad plåt eller asbestcement. För sådana förändringar finns från politiskt håll en klart uttryckt vilja. Samtidigt sker emellertid också en mer eller mindre medveten förändring av bostadsvanorna. Sysslor som matlagning och umgänge, vilka traditionellt äger rum utomhus, flyttar inomhus. I städerna måste man dessutom förvara redskap, baljor o dyl inomhus av säkerhetsskäl och kan inte som förr låta dem stå ute. Fler och fler funktioner skall alltså rymmas inomhus, samtidigt som stigande priser på byggnadsmaterial ger mindre och mindre möjligheter att bygga erforderligt antal rum för gamla och nya behov. Resultatet av moderniseringen blir för många låginkomsttagare trångboddhet.

Ett nytt "modernt" utrymmesbehov kan hyresrummen sägas vara. För självbyggarna utgör de en viktig och inte föraktlig inkomstkälla men medför också trångboddhet för värdfamiljen. Hyresinkomsten innebär för de många en möjlighet att över huvudtaget överleva i staden. För de något bättre ställda innebär den möjlighet till investeringar i bostaden, så att man på sikt slipper trångboddhet.

I många självbyggeriområden är byggandet i moderna material påtvingat, traditionella material får inte förekomma. I de upprustade kåkstäderna får lerhusen vara kvar, men nya hus byggs som regel i moderna

material; man investerar då i något beständigt. För många fattiga kvinnor i kåkstäderna är lerhuset det enda alternativet de har råd med. För andra kvinnor fungerar lerhuset som ett komplement. Har de haft råd att bygga ett betonghus, låter de det gamla lerhuset stå kvar, och använder det för matlagning, extra sovplatser eller som förråd. Trångboddhetens nackdelar kan på så sätt minskas. I vissa fall hyr de ut sitt moderna hus och bor endast i de gamla lerhusen. Det moderna huset innebär då inte en bostadsförbättring utan enbart en inkomstkälla.

Hushållsarbetet moderniseras ej

Moderniseringen av bostaden har sällan inneburit några förbättringar vad gäller utrymmen och anordningar för hushållsarbetet. I Lusaka och Gaborone saknas som regel vatten inom tomten. Det måste hämtas vid en vattenpost i kvarteret. Vatten måste bäras hem för tvätt, disk, matlagning och personlig hygien och som regel också värmas under den kalla årstiden. Elektricitet finns inte heller. I stället används trä, träkol och fotogen som energikällor vid matlagning, fotogen och stearinljus för belysning.

Fotogen- och träkolsspisen placeras som regel inomhus i ett sovrum, något speciellt kök finns inte. Med trångboddhet och många barn ökar risken för brännskador, särskilt om spisen står på golvet. Matlagning inomhus ger också sot och dålig lukt.

Köksinredning, t ex i form av en disk- eller arbetsbänk, ser man praktiskt taget aldrig. Med tanke på att varken vatten, avlopp eller elektricitet finns indraget på tomten, vilket skulle kunna bidra till ett modernt kök, är det inte så konstigt. Däremot ser man ibland köksskåp i plåt, som rym-

"Köket" i ett modernt hus

mer porslin och hushållsredskap, låt vara i begränsade kvantiteter. Skåpet kan också vara platsen för matförvaring. Kylskåp, som väl skulle behövas i det varma klimatet, finns av naturliga skäl inte. I stället tvingas man köpa färskvaror (mjölk, kött och grönsaker) vid varje enskilt tillfälle man anser att man har råd till sådan lyx. Majs- och sorghummjöl, som kokas till gröt och utgör basföda, köpes däremot säckvis i samband med att man får sin lön.

Hushållsarbetet och den fysiska miljön kring den, i form av kök eller liknande, har således inte genomgått någon modernisering, om vi med det begreppet också vill inkludera att det sker förbättringar. En orsak är naturligtvis att sådana förbättringar kostar pengar. Ökad standard skulle innebära höjda bostadskostnader, och därmed skulle de fattigaste ej nås av förbättringarna. De självbyggeriområden som har vatten, avlopp och kanske elektricitet framdraget på varje tomt, är följaktligen medel- eller överklassområden.

Men vi tror inte att de höga kostnaderna för bättre infrastruktur är den enda orsaken, det finns också en brist på intresse för att modernisera och förbättra de bostadskvaliteter som har direkt med hushållsarbetet att göra. De moderniseringsideal som ligger bakom ersättandet av traditionella material med moderna, och som omhuldas av alla från den enskilde självbyggaren till bostadsministern, har haft mycket större genomslagskraft utan att deras rationalitet varit särskilt väl underbyggd.

Dröm och verklighet

Det finns många goda skäl att önska sig en modern bostad, bestående av kök, badrum, vardagsrum och flera sovrum. Ett sådant hus ligger emellertid utom räckhåll för de flesta låginkomsttagare. Trots det skymtar drömmen om ett sådant hus fram i många intervjuer, liksom förnedringen att bo trångt. Man drömmer om det på samma sätt som man i det vardagliga kneget drömmer om ett bättre liv totalt sett.

En del får i självbyggeriområdena chansen att arbeta mot drömmarnas förverkligande, men de fattigastes moderna boende blir som vi sett något annat än för medel- och överklassen. Hustyperna har samma ideal som utgångspunkt men den reella användningen blir annorlunda. Stadsplane-standarden är lägre och svårigheter i genomförandet sätter många gånger krokben i strävandena mot målet.

Det senare drabbar särskilt de ensamstående kvinnorna, som är självbyggare. Kvinnor anlitar som regel en mer eller mindre kompetent lokal "byggmästare". De blir lätt lurade genom att de tvingas betala oskäligt höga arvoden, ofta i förskott, för ett dåligt utfört arbete. De har svårt att hävda sina krav på kvalitet i det byggnadstekniska utförandet.

Det kan dröja ännu många år innan detta hus är färdigbyggt

Trots det är det inte ofta som kvinnor i intervjuerna påtalar direkta brister eller fel hos de anlitate "byggmästarna". I stället är det samlade intrycket av intervjuerna ett accepterande av motigheter och ett kontinuerligt strävande att få de begränsade resurserna att räcka till. Bostadens förverkligande blir således med nödvändighet en utdragen process. Det är också den aspekten som kvinnorna betonar, när de beskriver hur de förverkligar sin bostad: de gör det "bit by bit". Inte sällan tar det upp till två år att förverkliga den första, och kanske enda, etappen om två rum, allt medan familjen tvingas bo i halvfärdiga råa hus, opraktiska ur alla avseenden.

Ibland inträffar en försämring utan att målet har uppnåtts. I Lusakas kåkstäder finns många halvfärdiga men nedslitna betonghus som påbörjades på 70-talet, och vars fortsatta utbyggnad knappast kommer igång under nuvarande ägares livstid.

Den ekonomiska men också den symboliska betydelsen av ett eget hus i stan är så stor att kvinnorna tenderar att ha överseende med bristande praktiska brukskvaliteter. Kvinnorna är beredda att ta det dåliga med det goda. Självklart är kvaliteterna i ett hus med ordentlig grundläggning och tätt tak stora framsteg mot vad många av kvinnorna är vana vid. Huset har en stor symbolisk betydelse för kvinnor såväl som för män. Stadens kvinnor har i allmänhet få valmöjligheter, de flesta har inga reträttmöjligheter på landet. De måste överleva i staden och deras överordnade överlevnadsstrategi är att anpassa sig till den

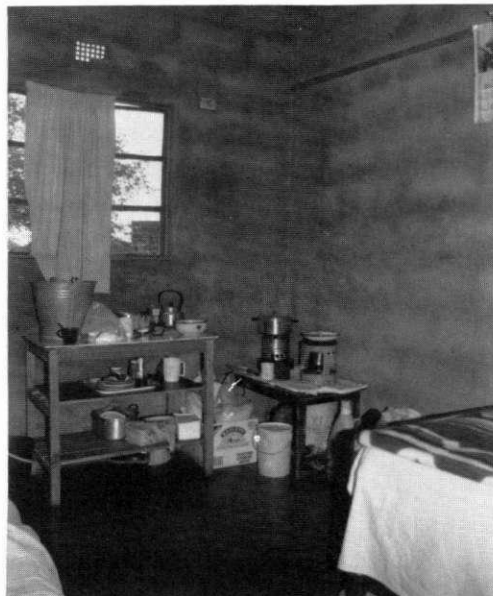
nödvändigheten; att bli "moderna" stadsmänniskor. Det moderna huset blir symbolen för att man lyckas med det.

Goda grunder att stödja bostadsbyggandet

Vi kan alltså sammanfatta att för de ensamstående kvinnorna är bostaden av central betydelse i deras strategier för överlevnad och för ett drägligt liv. De satsar mer på bostaden än de flesta män, trots mindre inkomster. Bostaden utgör för kvinnorna en plattform för deras liv i staden. En egen bostad ger trygghet och möjlighet att stegvis förbättra sin situation, det är en investering för framtiden i många avseenden. För kvinnor finns få andra möjligheter. Detta är en kvalitet som överskuggar övriga.

Kvinnans starka känsla för bostaden hänger också samman med hennes identitet som kvinna och moder. En ensamstående mor kan känna att hon uppfyller sin modersroll i ett eget hus, där hon är säker på att kunna behålla barnen hos sig och därigenom också få sin ålderdom någotsånär tryggad. Den egna bostaden står för kontinuiteten i hennes ofta kaotiska liv.

Kvinnors större medvetenhet om att huset också är bostad och hem för familjen, bör få genomslagskraft i hur tomter för självbyggeri tilldelas: både man och hustru bör registreras som ägare och båda måste ge sitt tillstånd till försäljning. Sådana regler skulle också ge ett bättre skydd för kvinnan vid skilsmässa eller mannens död. Det är ju som regel kvinnorna som tar hand om barnen vid skilsmässa utan att få någon ekonomisk hjälp från fadern.

Verklighetens bostad blir ofta ett enda rum där allt skall rymmas

I vår forskning har vi iakttagit hur en del bostadskvaliteter förloras i den process som kallas modernisering. Vi är emellertid övertygade om att många brukskvaliteter skulle kunna tillgodoses inom ramen för en förändringsprocess trots begränsade ekonomiska resurser. Många kvinnor erfar i sitt dagliga slit med hushållsarbetet hur deras arbetsmiljö är oberörd av modernisering och förbättring, men de har idag inga kanaler att föra fram detta. Problemen individualiseras och skymms av drömmen om en bättre framtid i ett modernt hus.

Vi ser denna dröm som förrådsk. Den förmår kvinnorna att anpassa sig också till de ofärdiga och dåliga hus som är det vanliga i site-and-service-områdena. Drömmen är så allmänt omfattad att den får politisk betydelse. Politiker får inte kritik för att de nästan enbart bygger medelklassbostäder eller erbjuder typplaner för låginkomsttagare, som inte är annat än dåligt utformade, förkrympta varianter av medelklasshus. Ett lägre och mer realistiskt mål, som bättre skulle svara mot de fattigastes behov, tycks politiker ha svårt att acceptera.

Ser man till bostadens stora betydelse, är det märkligt att konstatera att bostadssektorn är lågprioriterad såväl i u-ländernas egna ekonomiska satsningar som i biståndsorganens. Stöd till bostäder blir en naturlig prioritering, om man anlägger ett kvinnoperspektiv. Att medverka till förbättringar av låginkomsttagarnas bostad, så att hushållsarbetet i vid bemärkelse underlättas, borde vara en angelägen uppgift för biståndsorgan. Kvinnornas omsorgsarbete blir då synliggjort och erkänt och deras resurser kan användas bättre. En satsning på bostäder är också en satsning på barn och hälsovård.

De speciella kvaliteter som bostaden har för de ensamstående kvinnorna är särskilt viktiga att uppmärksamma. För stadens kvinnor med ofta begränsade resurser för långsiktiga investeringar, är bostaden för många den enda möjligheten. En hjälp till bostäder blir också en hjälp till arbete, familjeliv och framtid i staden för dessa kvinnor. Vill man nå de fattigaste, varibland det finns många kvinnor, är stöd till egen bostad ett hittills försummat men ändamålsenligt sätt.

Anita Larsson
Ann Schlyter

Referenser

Följande rapporter/artiklar ligger till grund för denna artikel. För metodfrågor hänvisar vi till dem.

- Friberg, Tora & Schlyter, Ann, *Kvinnors anpassningsstrategier och boendets betydelse*. Uppsats till seminariet "Kvinnor, boende och planering", Gävle, 1-2 juni 1988.
- Larsson, Anita & Larsson, Viera, *Traditional Tswana Housing - A Study in Four Villages in Eastern Botswana*. Stockholm, Byggnadsforskningsrådet, D:7, 1984.
- Larsson, Anita, *Old Naledi - The Integration of an Upgraded Squatter Area into the Capital*. *Dialog* (Darmstadt) 13/14, 1987:36-41 and *African Urban Quarterly* (Nairobi) 2 (3), 1987:311-320.
- Larsson, Anita, *Housing Careers of Women Householders in Gaborone, Botswana*. Working-paper, Byggnadsfunktionslära, Lunds Universitet, 1987.
- Larsson, Anita, *The Housing Situation of Urban Female Headed Households in Botswana*. *Habitat International*, 12 (3), 1988.
- Larsson, Anita, *From Outdoor to Indoor Living. The Transition from Traditional to Modern Low-Cost Housing in Botswana*. Byggnadsfunktionslära, Lunds Universitet, R:4:1988.
- Rakodi, Carol & Schlyter, Ann, *Upgrading in Lusaka - Participation and Physical Changes*. Stockholm, Byggnadsforskningsrådet, 1981.
- Schlyter, Ann & Schlyter Thomas, George - *The Development of a Squatter Settlement in Lusaka, Zambia*. Stockholm, Byggnadsforskningsrådet, 1980.
- Schlyter, Ann, *Women Headed Households in an Upgraded Settlement in Zambia*. In: UIA XVI Congress contributed papers, Brighton 1987, pp 152-154.
- Schlyter, Ann, *Commercialization of Housing in Upgraded Squatter Areas. The Case of George, Lusaka, Zambia*. *Dialog* (Darmstadt) 13/14, 1987:24-29, and *African Urban Quarterly* (Nairobi) 2 (3) 1987:287-297.
- Schlyter, Ann, *Women Headed Households in Harare*. Paper presented at a seminar on Women and Shelter, Harare, 30 Nov - 5 Dec, 1987.
- Schlyter, Ann, *Women Householders and Housing Strategies - The Case of George, Zambia*. Gävle, Statens institut för byggnadsforskning. Forskningsrapport SB:14, 1988.